

Список використаних джерел

1. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: навч. пос. / С.В. Васьківська. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 256 с.
2. Гулина М.А. Терапевтическая и консультативная психология / М.А. Гулина. – СПб.: Речь, 2001. – 352 с.
3. Пахальян В.Э. Психологическое консультирование: учебное пособие / В.Э. Пахальян. – СПб.: Лидер, 2006. – 256 с.
4. Сапогова Е.Е. Консультативная психология / Е.Е. Сапогова. – М.: Академия, 2008. – 352 с.
5. Титаренко Т.М. Життєві кризи: технологія консультування. Перша частина / Т.М. Титаренко. – К.: Главник, 2007. – 142 с.
6. Шнейдер Л.Б. Основы консультативной психологии / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд. Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд. НПО “МОДЭК”, 2005. – 352 с.

On the basis of historical experience stages of medical and non-medical psychotherapy vyokremlyuyetsya clear space consulting psychology as a new, autonomous from the first, the field of psychological knowledge, aimed at the professional training of the psychologist-consultant.

Key words: psychotherapy, counseling, consulting psychology, psychotherapist, counselor, psychologist and consultant.

Отримано: 3.03.2011

УДК 316.752.4

І.В. Ващенко, Л.В. Кондрацька

Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів

У статті висвітлено результати експериментального дослідження факторів, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. Виявлено, що здебільшого сімейні конфлікти зумовлені наступними факторами: незадоволення потреби в значущості свого “Я”, неповага почуття гідності з боку партнера; погіршення матеріального стану сім’ї; неможливість нормально працювати; тривала відсутність житла; незадоволення потреби в позитивних емоціях; неадекватні ролі очікування;

несумісність характерів, конфліктність, грубість, агресивність; відмінність поглядів на сумісне подружнє життя, виховання дітей, ставлення до батьків або родичів; обмеження свободи, активності дій, самовираження членів сім'ї, сімейний контроль; фобія втрати дитини батьками; сексуальна дисгармонія партнерів по шлюбу та ін. З'ясовано, що сімейні конфлікти позначаються на психологічному стані кожного члена сім'ї. Доведено, що частота виникнення подружніх конфліктів, тривалість сімейного конфлікту і спосіб їх вирішення залежить від типу сім'ї (кризова, конфліктна, проблемна).

Ключові слова: емоційна сфера, сімейні конфлікти, тривожність, конфліктність, агресивність.

В статтю отражены результаты экспериментального исследования факторов, способствующих возникновению семейных конфликтов. Выявлено, что в основном семейные конфликты обусловлены следующими факторами: неудовлетворение потребности в значимости своего "Я", неуважение чувства достоинства со стороны партнера; ухудшение материального положения семьи; невозможность нормально трудоустроиться; длительное отсутствие жилья; неудовлетворение потребности в положительных эмоциях; неадекватные ролевые ожидания; несовместимость характеров, конфликтность, грубость, агрессивность; различие взглядов на совместную супружескую жизнь, воспитание детей, отношение к родителям или родственникам; ограничение свободы, активности действий, самовыражения членов семьи, семейный контроль; фобия потери ребенка родителями; сексуальная дисгармония партнеров по браку и др. Выяснено, что семейные конфликты сказываются на психологическом состоянии каждого члена семьи. Доказано, что частота возникновения супружеских конфликтов, продолжительность семейного конфликта и способ их решения зависит от типа семьи (кризисная, конфликтная, проблемная).

Ключевые слова: эмоциональная сфера, семейные конфликты, тревожность, конфликтность, агрессивность.

Відомо, що в сімейному житті не трапляються, непоодинокі випадки, коли під час відстоювання своєї незалежності виникають конфлікти – між чоловіком і жінкою, між зятем і тещою, між батьком і дитиною, між дружиною й свекром тощо, тобто сімейні конфлікти. У житті кожен із нас хоча б раз був учасником такого виду конфлікту й по-різному відчув на собі його наслідки, здобув певний досвід щодо його вирішення.

З огляду на означену обставину, метою даної статті є дослідження факторів, що сприяють виникненню сімейних конфліктів та переживань, яких зазнає кожен конфліктант у сімейному конфлікті, особливо переживання таких ситуацій з дітьми.

Насамперед, доцільно звернути увагу, що розподіл сімей за різним типом (повна сім'я, неповна сім'я, рідна матір, нерідний

батько, рідний батько, нерідна матір), як в контрольній групі, так і в експериментальній майже співпав. Підлітків, які живуть з рідними батьками, тобто в повноцінній родині – 71,60%; підлітків, які живуть в неповній родині (смерть одного із членів подружжя, позашлюбна народжуваність, розлучення) – 10,80%; підлітки, які мають рідну матір та нерідного батька – 14,70%; підлітки, які мають рідного батька та нерідну матір – 2,90%.

Неважко помітити, що частота виникнення подружніх конфліктів залежить від типу сім'ї (див. рис. 1). Сім'ї, де рідні батьки, стверджують, що найчастіше конфлікти у них виникають, один раз на тиждень (55,70%); в неповних сім'ях, де матір виховує дитину одна (45,50%), в сім'ях, де рідна матір, нерідний батько (66,70%) і сім'ї, де рідний батько, нерідна матір відмітили, що конфлікти, переважно виникають один раз в місяць (66,70%).

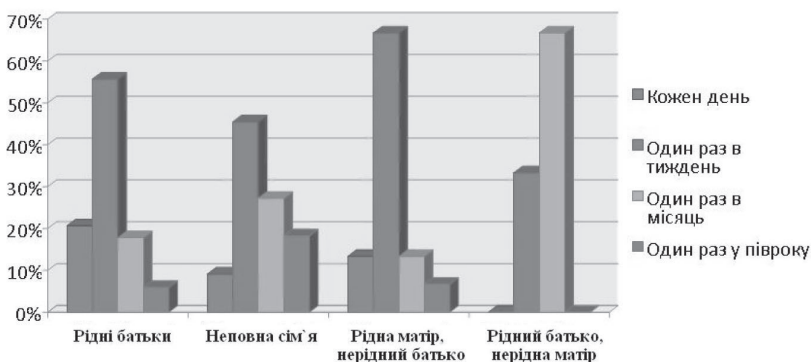

Рис. 1. Вплив типу сім'ї на частоту виникнення сімейних конфліктів

Тому особливу увагу потрібно приділити неповній родині, яка виникає в результаті розлучення, оскільки вона з погляду її виховного потенціалу є найбільш уразливою. Крім того, для багатьох дітей, що втратили рідного батька, незначною виявляється перспектива придбання іншого в результаті повторного заміжжя матері. Це пов'язано з тим, що лише невелика частина жінок, які мають дітей, вступає в повторні шлюби, а також із тим, що не завжди вітчим для дитини стає справднім батьком [4]. Переконалим доказом зазначеного може бути наступний приклад. Настя К., 12 років, зазнала покарань від вітчима (вербально – лаявся нецензурними словами та фізично – декілька разів вдарив ременем) за те, що не сказала правду про стан оцінок (незадовільний) у табелі за семестр. Такі покарання дівчина отримує

досить часто. Настя скаржиться на страх під час перебування в кімнаті з вітчимою. Виявляє недовіру, агресивність до людей, що оточують її, у такий спосіб захищаючись від, нібито, можливого їхнього нападу.

Водночас важливо підкреслити, що займаючи провідне місце в утворенні неповної родини, розлучення в той же час супроводжується цілим рядом обставин, які деформуюче впливають на морально-емоційний розвиток особистості дитини. Насамперед до них відноситься нездорова обстановка в родині. Її характеризують конфліктні відносини близьких людей – батька й матері. Атмосфера взаємної ворожості, ненависті, образ і взаємних обвинувачень не може не позначитися на світовідчутванні підлітка, його моральних переконаннях, поглядах, установках, відношенні до оточуючих і т.д. Позитивний вплив батьків на дитину в такій ситуації стає мінімальним. Батьки виявляються не в силах контролювати вчинки дітей і спрямовувати їхній розвиток [8].

Слід зазначити, що коли наслідком сімейних конфліктів стає розлучення, це вкрай болюче відбивається на підлітку. Небажання батьків здійснити спробу пошуку шляхів до примирення, безвідповідальність дорослих щодо своїх висловлювань, вчинків, виховання дитини, позбавляє підлітка почуття захищеності, що породжує з часом втрату впевненості у собі і довіри до світу. В подальшому стабільність у відносинах дорослих стає однією з необхідних умов захищеності. Часті конфлікти у сім'ї приводять до втрати дитиною відчуття надійності й захищеності. Її опановує почуття тривоги, а затяжні сімейні конфлікти ведуть до ще більш сильної психічної травматизації.

Тому, на нашу думку, найбільш уразливою в розлученні є єдина дитина. Ті, у кого є брати й сестри, набагато легше переживають розлучення: діти або підтримують один одного, або зганяють один на одному агресію й тривогу [1]. Нами було спостережено, що у підлітків із родин, які розпалися, підвищена емоційність, неврівноваженість, хвороблива чутливість, ранима психіка. Почуття болю й сорому, власної ущербності, неповноцінності, відчуття покинутості й самотності довгий час у таких випадках не залишають дітей, роблячи їх грубими, дратівливими, не комунікативними тощо.

Вочевидь, що розлучення – це цілий комплекс несприятливих факторів, здатних впливати на психічне й моральне становлення особистості підлітків аж до патологічних змін в області психіки й криміногенної поведінки неповнолітніх.

Нами виявлена загальна тривалість сімейного конфлікту від 0,5 годин до 2 днів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок між типом сім'ї та тривалістю конфлікту

Тип сім'ї	Тривалість конфлікту		
	Від 0,5 до 1 години	Від 1 до 2 годин	Від 1 години до 2 днів
Рідні батьки	17,80%	68,50%	13,70%
Рідна матір, нерідний батько	6,70%	26,60%	66,70%
Неповна сім'я	18,20%	45,50%	36,30%
Рідний батько, нерідна матір	33,33%	33,33%	33,33%

Що стосується тривалості сімейного конфлікту, то вона в деякій мірі залежить від типу сім'ї. Характерно, що в неповних сім'ях і в сім'ях, де рідні батьки, сімейні конфлікти найчастіше тривають від 1 до 2 годин. А от в сім'ях, де рідна матір та нерідний батько, – від 1 години до 2 днів.

Відзначені обставини вказують на те, що тип сім'ї впливає й на спосіб вирішення сімейних конфліктів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок між типом сім'ї та вирішенням подружніх конфліктів

Способи вирішення конфлікту	Тип сім'ї			
	Рідні батьки	Рідна матір, нерідний батько	Неповна сім'я	Рідний батько, нерідна матір
Компроміс	61,60%	46,70%	63,60%	66,70%
Вирішення на користь одного із конфліктантів	27,30%	26,70%	27,30%	33,30%
Невизначеність вирішення	11,10%	19,90%	9,10%	–
Не вирішується взагалі	–	6,70%	–	–

Так у сім'ях: 61,60% – де рідні батьки; 46,70% – де рідна матір, нерідний батько; 63,60% – де неповна родина і 66,70% там, де рідний батько та нерідна матір при вирішенні конфліктів найчастіше приходять до компромісу, але незважаючи на це, родини де рідні батьки (11,10%), неповна сім'я (9,10%) та рідна матір і нерідний батько (19,90%) відмічають, що в їх сім'ях іноді виникають затяжні сімейні конфлікти і важко відповісти чим завершиться їх вирішення. Дане явище може призвести до підвищення рівня тривожності, агресивності, виникнення депресивного стану, що негативно впливає на всіх членів родини (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники позитивної агресії між двома групами респондентів

Рівні агресії	Сім'ї підлітків	
	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	11,80%	9,80%
Середній	56,90%	58,80%
Низький	31,30%	31,40%

Достовірних відмінностей у двох групах респондентів виявлено не було (див. табл. 3). Виявлені показники за високим рівнем позитивної агресії майже не виражені. Показники за низьким і середнім рівнями агресії у представників контрольної та експериментальної групи майже рівні за значенням. Високі показники за середнім рівнем, які складають: 56,90% для контрольної групи та 58,80% для експериментальної групи, є позитивним явищем, оскільки більшість членів сімей обох груп обирають конструктивний спосіб вирішення своїх сімейних конфліктів, а це зменшує вірогідність виникнення у них негативних станів (підвищення рівня тривожності, депресивних станів, накопичення негативних емоцій).

Таблиця 4

Показники негативної агресії між двома групами респондентів

Рівні агресії	Сім'ї підлітків	
	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	3,90%	2,90%
Середній	51,00%	53,90%
Низький	45,10%	43,20%

Достовірних відмінностей у двох групах респондентів виявлено не було (див. табл. 4). Показники за високим рівнем негативної агресії, як у представників контрольної та експериментальної групи дорівнюють, відповідно, 3,90% і 2,90%. Показники за середнім та низьким рівнем негативної агресії у представників двох груп є майже рівними і складають за середнім – 51,00% і 53,90%, а за низьким – 45,10% і 43,20%. Низькі показники за високим рівнем негативної агресії свідчать про те, що переважна більшість представників контрольної та експериментальної групи при вирішенні подружніх конфліктів не обирають основним деструктивний спосіб вирішення своїх проблем, а також вони не проявляють явних агресивних характеристик під час конфліктів. А це, в свою чергу, збільшує вірогідність того, що сімейний конфлікт буде вирішено позитивно.

Таблиця 5

Показники рівнів конфліктності між двома групами респондентів

Рівні конфліктності	Сім'ї підлітків			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	батько	матір	батько	матір
Високий	16,70%	15,70%	14,20%	11,90%
Середній	58,80%	45,10%	62,40%	52,30%
Низький	24,50%	39,20%	23,40%	35,80%

У представників контрольної (батько – 58,80%, матір – 45,10%) та експериментальної групи (батько – 62,40%, матір – 52,30%) найвищі показники за середнім рівнем конфліктності; низький рівень конфліктності складає в контрольній (батько – 24,50%, матір – 39,20%) і в експериментальній (батько – 23,40%, матір – 35,80%); високий рівень конфліктності у представників контрольної (батько – 16,70%, матір – 15,70%) та експериментальної групи (батько – 14,20%, матір – 11,90%) має незначні показники, не було виявлено особливих відмінностей між представниками контрольної та експериментальної групи за рівнями конфліктності (див. табл. 5). З цього можна зауважити, що конфлікти у сім'ях представників обох груп переважно виникають з середньою частотою, тобто один раз на тиждень (див. рис. 1).

Зазначимо, що конфліктна атмосфера у сім'ях, як контрольної, так і експериментальної групи є доволі стабільною, що є позитивним явищем.

Іншим, не менш важливим, аспектом є характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях. За результатами методики "Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях" (див. табл. 6) ми виявили, що висока конфліктність спостерігається у взаємодії подружжя в питаннях, пов'язаних із вихованням дітей (54,90%), при порушенні рольових сподівань (50,00%), при розходженні у ставленні до грошей (45,10%), а також при проявленні потягу до автономії в одного з батьків (41,10%).

Таблиця 6

Конфліктні сфери в сімейних взаєминах

Види конфліктних сфер	Шкали				
	Повністю згоден	Згоден	Нейтральна позиція	Не згоден	Категорично не згоден
Питання, пов'язані з вихованням дітей	14,70%	10,80%	19,60%	28,40%	26,50%

Розходження у відношенні до грошей	15,70%	14,70%	24,50%	24,50%	20,60%
Прояви ревнощів	15,70%	24,50%	17,60%	17,60%	24,50%
Прояви домінування одного з батьків	18,60%	28,40%	18,60%	5,90%	28,40%
Розлагодженість норм поведінки	16,70%	20,60%	24,50%	7,80%	30,40%
Порушення рольових сподівань	15,70%	17,60%	16,70%	18,60%	31,40%
Прояви потягу до автономії	12,70%	26,50%	19,60%	22,50%	18,60%
Проблеми взаємовідносин з родичами та друзями	13,70%	23,50%	22,50%	23,50%	16,70%

Слід зазначити, що за даними конфліктності батьків і характеру взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях нами виявлена пряма залежність між конфліктністю батька, яка домінуюча в спілкуванні і проявом потягу до автономії (коэф. кореляції 0,334; $p \leq 0,01$), при розходженні у відношенні до грошей (коэф. кореляції 0,270; $p \leq 0,01$). Окрім цього, ми виявили пряму залежність між конфліктністю матері і ступенем сімейної конфліктності (коэф. кореляції 0,415; $p \leq 0,01$), в питаннях, пов'язаних із вихованням дітей (коэф. кореляції 0,213; $p \leq 0,05$).

Отже, проблемними зонами, які призводять до виникнення конфліктів у сім'ях підлітків, є: незалежність, домінування одного з батьків, питання, пов'язані з вихованням дітей, фобія втрати дитини батьками, контроль, проекція на підлітка особистісних негативних якостей батьків, розходження у ставленні до грошей, вимоги-заборони батьків, конфліктність батька й матері, агресивність батька й матері, порушення рольових сподівань.

Серед показників, з приводу яких виникають сімейні конфлікти, для сімей обох груп (контрольної та експериментальної) спадають майже всі перелічені фактори (див. рис. 2 і рис. 3). На наш погляд, це обумовлено особливостями виховання, кількістю членів родини, сімейною структурою. І, хоча причин сімейних конфліктів існує багато, про що свідчать відповіді респондентів, в кожній родині, яка має певний досвід сімейного життя, вони різні.

Варто звернути увагу на ту обставину, що існує прямий зв'язок між рівнем конфліктності в родині та конфліктністю батька у контрольній групі досліджуваних (коефіцієнт кореляції 0,269, $p \leq 0,01$), конфліктністю матері (коефіцієнт кореляції 0,273, $p \leq 0,01$), агресивністю батька (коефіцієнт кореляції 0,239, $p \leq 0,05$).

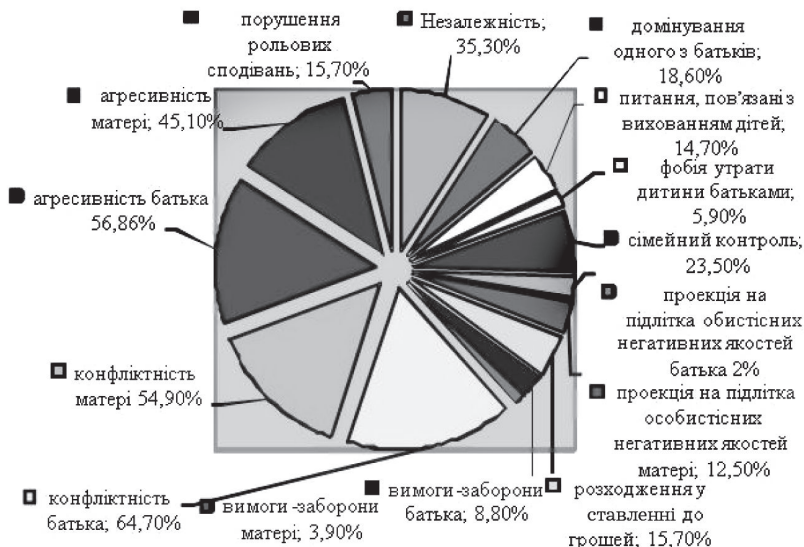

Рис. 2. Фактори, які призводять до виникнення конфліктів у сім'ї (контрольна група)

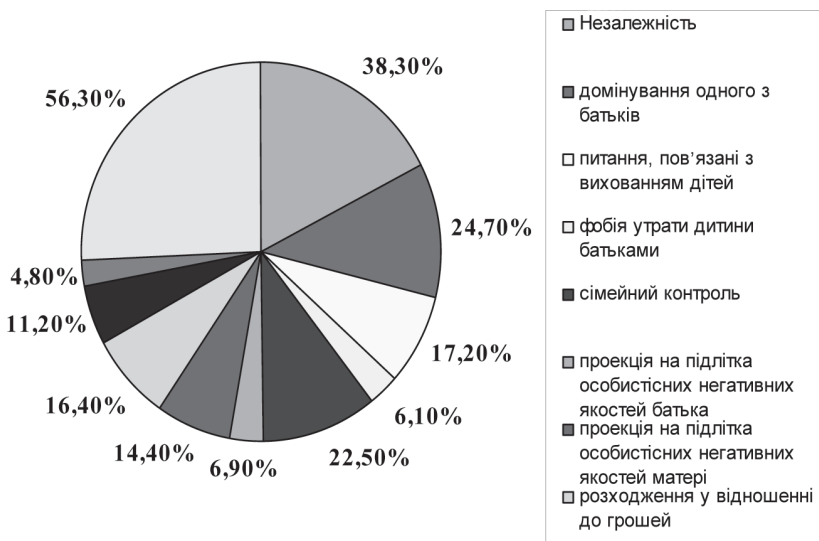

Рис. 3 Фактори, які призводять до виникнення конфліктів у сім'ї (експериментальна група)

При цьому виявлений зворотній зв'язок, тобто чим вищий рівень агресивності батька (коефіцієнт кореляції $-0,258$, $p \leq 0,01$) і агресивності матері (коефіцієнт кореляції $-0,475$, $p \leq 0,01$), тим нижчі показники сімейної згуртованості (див. табл. 7).

Таблиця 7

Кореляція між рівнем конфліктності в сім'ї та особистісними особливостями батьків

Фактори	Коефіцієнт кореляції за Пірсоном	Рівень значущості
Незалежність	0,342	0,01
вимоги-заборони батька	0,268	0,01
вимоги-заборони матері	0,209	0,04
конфліктність батька	0,269	0,01
конфліктність матері	0,273	0,01
агресивність батька	0,239	0,02
агресивність матері	0,233	0,02

За нашими спостереженнями, в досліджуваних родинах, найбільш часто конфлікти відбуваються між батьками та підлітками, тому ми виділили наступні типи конфліктів підлітків із батьками: конфлікт нестійкості батьківського відношення (постійна зміна критеріїв оцінки дитини); конфлікт гіперопіки; конфлікт неповаги прав на самостійність (тотальність вказівок і контролю); конфлікт батьківського авторитету (прагнення домогтися свого в конфлікті за будь-яку ціну).

Звичайно дитина на домагання і конфліктні дії батьків відповідає такими реакціями (стратегіями), як: реакція опозиції (демонстративні дії негативного характеру); реакція відмовлення (непокора вимогам батьків); реакція ізоляції (прагнення уникнути небажаних контактів з батьками, приховування інформації і дій).

Відносини батьків і дітей – це тип взаємодії, який у силу розвитку дитини, поступового знаходження нею самостійності й дорослішання закономірно приводить до виникнення протиріч та їх можливо загостреного протікання, особливо в підлітковому віці. Переконливим доказом зазначеного може бути наступний приклад. Досліджувана Людмила, 34 років, матір Миколи, учня 7 класу звернулася із скаргою на постійну тривогу в стосунках із сином (мати виховує підлітка одна, батько не підтримує стосунки з сином після розлучення). Людмила вважає, що поведінка сина орієнтована на “пошук меж припустимого”. Він, на думку матері, провокує, майже свідомо загострює відносини із нею, з ціллю з'ясування, якою буде реакція матері на деякі його конкретні акти поведінки. Він прагне “діставати” матір, поки в неї не

наступить реакція, наприклад, у вигляді агресивного емоційного зриву. Вочевидь, син шукає типи заперечень, види оцінок, способи суперечок й т.д. По суті, відбувається необхідний для нормального розвитку процес оволодіння різноманітними формами соціальної взаємодії. “Явище провокування” у спілкуванні дітей з дорослими може мати й інший зміст. На думку західних дослідників, це звільняє дитину від остраху в прояві власних руйнівних почуттів у дії [6].

Труднощі переходу до нових форм відносин переживають обидві сторони – як діти, так і дорослі. Часто вони не готові до розширення прав підлітка в силу збереження інерції відносин, які опікують, а також у зв’язку із залежністю, яка зберігається, дітей від батьків й їхньою реальною безпосередністю до самостійних дій і рішень.

Бунтарська поведінка підлітків, яка відповідно ускладнює їхні відношення з батьками, сама по собі може стати причиною ускладнень і конфліктів у родині. Втім, далеко не всі конфлікти “батьків і дітей” зводяться до цього. Основною проблемою їхніх взаємин є труднощі передачі культурних норм і уявлень від одного покоління до іншого. Відомо, що прискорення темпів соціального розвитку приводить до поглиблення розриву між поколіннями, що в умовах нестабільності й різких соціальних змін робить “батьків і дітей” представниками не просто різних культур, але й різних “світів”. Спроби реалізації “батьківської позиції” в цих умовах ускладнені, а то й натрапляють на прямий опір дітей [5].

Якщо розглянути конфлікти, які виникають у зв’язку з неправильними стратегіями виховання, то основні труднощі в спілкуванні виникають через батьківський контроль за поведінкою, навчанням підлітка, його вибором друзів тощо. Так, авторитарні батьки жадають від підлітка беззаперечного підпорядкування й не вважають, що повинні йому пояснювати причини своїх вказівок і заборон (за результатами методики “Аналіз сімейного виховання”). Вони жорстко контролюють всі сфери життя, причому можуть це робити й не цілком коректно. Чим вищий у батька рівень санкцій, тим нижчий рівень експресивності в сім’ї (змога відкрито діяти та висловлювати свої почуття) (-0,231;0,02); нижчий рівень санкцій матері (-0,461;0,01), тобто така матір воліє обходитися або зовсім без покарань, або застосовує їх вкрай рідко; вищий рівень вимог-заборон батька й вимог-обов’язків батька (0,375; 0,01).

Також визначена негативна кореляція між рівнем санкцій у матері та рівнем орієнтації сім’ї на досягнення (-0,244;0,02); рівнем сімейної орієнтації на активний відпочинок (-0,227;0,02); рівнем вимог-заборон матері (-0,276;0,01) й вимог-обов’язків матері (-0,303;0,01); рівнем сімейної орієнтації на організацію (-0,275;

0,01); рівнем розширення сфери батьківських почуттів матері (-0,203; 0,04). Тобто матір не хоче, щоб підліток став для неї чимось більшим, ніж просто дитиною.

Оцінюючи емоційний стан підлітків ми виявили, що чим вище у батька рівень санкцій, тим вищий рівень надмірного емоційного виснаження (0,381;0,01), неадекватного вибіркового емоційного реагування (0,245;0,01), розвиток байдужості, тобто емоційно-моральної дезорієнтації (0,373;0,01), емоційної замкненості (0,373; 0,01), редукції родинних обов'язків (0,251;0,01), синдрому "ЕВ" (0,342;0,01). Тобто діти в таких родинах звичайно замикаються, і їхнє спілкування з батьками порушується. Ситуація ускладнюється, якщо висока вимогливість і контроль сполучаються з емоційно холодним відношенням до дитини. Тут неминуча повна втрата контакту. Також ми з'ясували, що чим вища строгість матері, тим нижчий рівень надмірного емоційного виснаження (-0,238;0,02); рівень неадекватного вибіркового емоційного реагування (-0,257;0,01); рівень редукції родинних обов'язків (-0,346;0,01). Такий зв'язок можна пояснити тим, що сучасні підлітки не бояться покарань із боку матері.

Щодо оцінки байдужого батьківського відношення з відсутністю контролю (гіпоопіка), який теж є несприятливим варіантом сімейних відносин, нами було виявлено, що чим нижчий рівень виховательської невпевненості батька (-0,215;0,03), тим вищий рівень виховательської невпевненості матері (0,283;0,01). Підліткам дозволяється робити все, що їм заманеться, їхніми справами ніхто не цікавиться. Поведінка стає неконтрольованою. Також ми виявили, що нерозвинутість батьківських почуттів матері має кореляцію з рівнем вимог-заборон матері (коэф. кореляції 0,220;0,03); з рівнем вимог-заборон батька та рівнем вимог-заборон батька (-0,220;0,03), а нерозвинутість батьківських почуттів батька має кореляцію з проєкцією на підлітка особистих негативних якостей матері (0,295;0,01). Все це говорить про порушення процесу виховання, як батьком, так і матір'ю. А підлітки, як би вони іноді не бунтували, мають потребу в батьках як в опорі, вони повинні бачити зразок дорослої, відповідальної поведінки, на яку можна було б орієнтуватися.

В деяких сім'ях ми виявили, що зайва турбота про підлітка, надмірний контроль за всім його життям, тобто гіперопіка, яка заснована на тісному емоційному контакті, приводить до пасивності, несамостійності, труднощів у спілкуванні з однолітками. Була визначена наступна залежність: чим вищий у батька рівень гіперопіки, тим вищий рівень конфліктності у матері (0,199;0,05); вищий в родині рівень орієнтації на досягнення (0,199;0,05); вищий

рівень сімейного контролю (0,197;0,05); вищий рівень сімейної орієнтації на організацію (0,211;0,03); вищий рівень фобії втрати дитини батьком (0,257;0,01); але у підлітків знижується рівень відчуття безвихідності ситуації, бажання змінити родину (-0,220; 0,03). Також ми виявили, що чим вищий у матері рівень гіперопіки, тим вищий рівень задоволення потреб дитини матір'ю (0,405;0,01); вищий рівень фобії втрати дитини матір'ю (0,251;0,01), та нижчий рівень психотравмуючих обставин у підлітків (-0,241;0,02). Але іноді, гіперопіка, уседозволеність можуть бути продиктовані не турботою про підлітка, а страхом самотності, тривогою за власне майбутнє, прагненням підвищити свою роль і значення в родині. І тоді батьки вдаються до посиленої турботи, залучення підлітка на свою сторону, обмежуючи спілкування з іншим батьком.

Виходячи з отриманих результатів, можна зробити висновок про наявність кореляційного зв'язку між порушеннями процесу виховання та рівнем конфліктності в досліджуваних родин, а також рівнем емоційних порушень у підлітків. Чим вищий рівень порушень в процесі виховання, тим вищий рівень конфліктності в сім'ях й вищий рівень емоційних порушень у підлітків.

У нашому дослідженні 56,7% респондентів відмітили, що сімейні конфлікти виникають через одні і ті ж причини, а 43,3% досліджуваних – з різних причин. Серед вказаних досліджуваними причин сімейних конфліктів нами відмічені такі [2-3]:

– незадоволення потреби в значущості свого “Я”, неповага почуття гідності з боку партнера – 5,10% досліджуваних. Щодо стійкості “Я-концепції”, то вона безпосередньо залежить від взаємин, що засновані на психічній підтримці, взаєморозумінні, емоційному комфорті (коэф. кореляції 0,380; $p \leq 0,01$), із орієнтацією на досягнення (коэф. кореляції 0,442; $p \leq 0,01$). Відсутність уваги, турботи, згоди, психічної підтримки з боку чоловіка (жінки) приводить до незадоволеності в іншого потреби в любові, повазі, у відчутті своєї значимості, у збереженні почуття власної гідності, необхідних для підтримки “Я-концепції” кожної людини [7].

Чоловік може очікувати, що його дружина буде йому одночасно коханою, товаришем, домогосподаркою, матір'ю; розпоряджатися його доходами чи сама заробляти гроші для родини; представляти родину в соціальному житті співтовариства. Дружина може очікувати, що її чоловік буде її коханим, товаришем, годувальником родини, батьком і дбайливим господарем будинку. Ці різноманітні функції, виконання яких очікують один від одного шлюбні партнери, часто припускають зовсім протилежні види діяльності і риси характеру. І вони далеко не завжди притаманні одній людині.

Нездатність до виконання однієї з цих функцій може привести до стану незадоволеності найважливіших потреб, а отже, до постійно високого рівня напруги в житті подружньої пари. Які саме потреби є домінуючими, які цілком задовольняються, які задовольняються частково, а які не задовольняються взагалі – усе це залежить від особливостей особистості подружжя і від особливостей середовища, в якому існує ця подружня пара.

Манера реагування партнерів – знайти різноманітні сполучення задоволення потреб і фрустрації – емоції чи розум, боротьба чи прийняття – ще більше збільшує розмаїття умов, що мають принципове значення для розуміння конфліктів між конкретними людьми;

– важкі фінансові й побутові умови (погіршення матеріального стану сім'ї; неможливість нормально працевлаштуватися; тривала відсутність житла; відсутність можливості влаштувати дитину в дитсадок, школу) – 67,20% досліджуваних. Ведення господарства для сучасних подружніх пар не актуальне, особливо для жінок, – вони розраховують на активну допомогу чоловіків, які відзначаються високим рівнем домагань щодо виконання господарчо-побутових обов'язків жінкою;

– незадоволення потреби в позитивних емоціях (відсутність ласки, турботи, розуміння) – 12,70% досліджуваних. Всі члени родини намагаються отримувати психологічну підтримку від партнерів, при цьому вимоги до себе у виконанні даної функції значно занижені;

– неадекватні ролі очікування – 15,70% досліджуваних. До шлюбу кожен із подружжів формує в своїй уяві роль майбутнього чоловіка або дружини із досвіду батьків, розповідей знайомих і друзів, прочитаних книжок, переглянутих кінофільмів. Але в реальному житті кожен із подружжів виконує одночасно декілька ролей (роль чоловіка, батька, сина, працівника установи), що вимагає значних фізичних витрат і моральних сил. Якщо в реальному сімейному житті ролі очікування не підтверджуються, тоді це викликає розчарування і, як наслідок, виникнення конфлікту. Існує пряма залежність між порушеннями ролевих очікувань і конфліктністю матері (коэф. кореляції 0,284; $p \leq 0,01$), проявами домінування одного із батьків (коэф. кореляції 0,225; $p \leq 0,05$);

– несумісність характерів, конфліктність, грубість, агресивність – 60,40% досліджуваних. Несумісні за характером люди за всіма ознаками не повинні поєднуватися. Удари, породжені несумісністю, вражають абсурдністю, безглуздістю і незначними причинами для зіткнення. Їх можна уникнути, але лише в тому випадку, якщо один з членів подружжя почне працювати над собою,

роблячи героїчні зусилля з приборкання свого характеру. Узагальнення отриманих даних підтвердило наше припущення про наявність зв'язку між рівнем конфліктності в родині та конфліктністю й агресивністю батьків (див. табл. 7);

– відмінність поглядів на сумісне подружнє життя, виховання дітей, ставлення до батьків або родичів – 17,20% досліджуваних. На це вказує й наявність зв'язку між рівнем КС і питаннями, пов'язаними з вихованням дітей (коэф. кореляції 0,307; $p \leq 0,01$), тобто безвідповідальність або надмірна вимогливість до себе кожного з членів подружжя щодо виконання батьківсько-виховної функції. Сучасні жінки розраховують на більш активну участь чоловіків у вихованні дітей, ніж вони самі від себе вимагають;

– обмеження свободи, активності дій, самовиразу членів сім'ї, сімейний контроль – 23,50% досліджуваних, існує прямий зв'язок між високим рівнем незалежності й сімейного контролю та збільшенням рівня конфліктності в родині (коэф. кореляції 0,342; $p \leq 0,01$). Члени родини прагнуть максимальної соціальної активності для себе і значно обмежують у своїх очікуваннях соціальну активність членів сім'ї;

– девіантна або делінквентна поведінка одного із членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія, позбавлення волі) – 0,3% досліджуваних;

– фобія втрати дитини батьками – 5,9% досліджуваних;

– авторитарне втручання родичів в подружні стосунки – 36,4% досліджуваних;

– сексуальна дисгармонія партнерів по шлюбу – 26,5% досліджуваних. Сексуальна несумісність може виникати через відмінність темпераментів; розходження еротичних смаків і пристрастей; різницю в досвіді; різне ставлення до сексу. Якщо сексуальна несумісність у шлюбі приводить одного з членів подружжя до незадоволеності життям, то пісуне ривід для конфлікту.

Перелік факторів конфліктності родини був би неповним, якщо не назвати макрофактори (зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві), а саме: ріст соціального відчуження; орієнтація на культу споживання; девальвація моральних цінностей, зокрема, традиційних норм сексуальної поведінки; зміна традиційного положення жінки в родині (повна економічна самостійність жінки або синдром домогосподарки); кризовий стан економіки, фінансів, соціальної сфери держави.

Залежно від частоти, глибини і гостроти конфліктів, які відбуваються в сім'ях підлітків ми виділили кризові, проблемні та конфліктні родини [2-3]. Так, **кризова родина** – протистояння інтересів і потреб, носить гострий характер і охоплює важливі сфери

життєдіяльності родини. Члени сім'ї займають непримиренні і навіть ворожі позиції стосовно один до одного, не погоджуючись ні на які поступки. До кризових шлюбних союзів відносяться ті сім'ї, які розпадаються або знаходяться на грані розпаду.

Конфліктна родина – це родина, в якій між членами подружжя знаходяться постійні сфери, де їх інтереси зіштовхуються, породжуючи сильні і тривалі негативні емоційні стани. Однак шлюб може зберігатися завдяки іншим факторам, а також поступкам і компромісним рішенням конфліктів.

Проблемна родина – це родина, в якій спостерігається нагромадження впливу психологічних труднощів на її життєвому шляху (відсутність житла, тривала хвороба одного з членів подружжя, відсутність засобів на утримання родини, деліквентна поведінка дитини). Характерними ознаками такої родини є: підвищена тривожність подружжя, розлад сну, емоції з будь-якого приводу, підвищення агресивності поява психічних розладів тощо.

У цілому, підводячи підсумки проведеного нами експериментального дослідження, можна зробити такі висновки.

1. Сімейні конфлікти позначаються на психологічному стані кожного члена сім'ї. Існує пряма залежність між порушеннями рольових очікувань і конфліктністю матері й проявами домінування одного із батьків. Експериментально виявлено статистично достовірний взаємозв'язок між несприятливою психологічною атмосферою і конфліктами в батьківсько-виховній сфері, тобто безвідповідальність або надмірна вимогливість до себе кожного з членів подружжя щодо виконання батьківсько-виховної функції приводить до підвищення рівня конфліктів в родині.

2. Частота виникнення подружніх конфліктів, тривалість сімейного конфлікту і спосіб вирішення сімейних конфліктів залежить від типу сім'ї. Конфлікти у сім'ях представників обох груп переважно виникають з середньою частотою, тобто один раз на тиждень. Загальна тривалість сімейного конфлікту від 0,5 годин до 2 днів. При вирішенні сімейного конфлікту найчастіше приходять до компромісу, але іноді виникають затьожні сімейні конфлікти.

3. Виявлено пряму залежність між конфліктністю батька і проявом потягу до автономії; між конфліктністю матері і ступенем сімейної конфліктності й в питаннях, пов'язаних з вихованням дітей.

4. Проблемними зонами, які призводять до виникнення конфліктів у сім'ях підлітків є: незалежність, домінування одного з батьків, питання, пов'язані з вихованням дітей, фобія втрати дитини батьками, контроль, проекція на підлітка особистісних негативних якостей батьків, розходження у ставленні до грошей,

вимоги-заборони батьків, конфліктність батька й матері, агресивність батька й матері, порушення рольових сподівань.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О.І.Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
2. Ващенко І.В. Особливості сімейних взаємин у сучасних подружніх парах / І.В.Ващенко, Л.В.Кондрацька // Наука і освіта: Наук.-практ. ж-л. – Одеса, 2005. – №3-4. – С. 13-17.
3. Ващенко І.В. Психологічні аспекти дослідження сімейних конфліктів / І.В.Ващенко // Вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – Серія: Психологія. – Харків: ХДПУ, 2004. – Вип. 13. – Ч.1. – С. 51-57.
4. Горьковая И.А. Влияние семьи на формирование деликвентности у подростков / И.А.Горьковая // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – №2.
5. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учеб. пос. / И.Ю.Кулагина, В.Н.Коллюцкий. – М.: ТЦ Сфера, 2004.
6. Лафренье П. Эмоциональное развитие детей и подростков / П.Лафренье. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОзнак, 2004. – 256 с.
7. Левкович В.П. Супружеские конфликты в однонациональных и разнонациональных семьях и их роль в стабилизации семьи / В.П.Левкович // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – Вып. 7. – М., 1994. – 221 с.
8. Шуман С.Г. Семейные конфликты / С.Г.Шуман, В.П.Шуман. – Брест, 1992. – 196 с.

The article provides the experimental study of factors that contribute to the emergence of family conflicts. Revealed that most family conflicts caused by the following factors: dissatisfaction with the needs of its significance, "I" disrespect of the dignity of the partner; deteriorating financial condition of the family; Not able to find employment, continued lack of housing; dissatisfaction needs in positive emotions; inadequate role expectations; incompatibility of character, conflict, brutality, aggression, variation in views on compatible married life, parenting, attitude to parents or relatives, restrictions on freedom of action activity, express family members, family control, loss of child phobia parent sexual disharmony partners marriage and others. It was found that family conflict affect the psychological state of each family member. It is shown that frequency of marital conflict, family conflict duration and method of their solution depends on the type of family (crisis, conflict, problem).

Keywords: emotional sphere, family conflicts, a conflictness, uneasiness, aggression.

Отримано: 4.03.2011